

Pázmány Péter Katolikus Egyetem
Hittudományi Kar
Ókeresztény Egyháztörténeti Tanszék

A halál utáni tisztulás kérdése *Szent Ágoston De civitate Dei* című művének 21. könyvében

Tézisfüzet

Konzulens: Prof. Dr. Perendy László

Készítette: Lovassy Attila

Budapest, 2017.

Szent Ágostonnak a halál utáni tisztulásról alkotott felfogása a maga kiforratlanságával is nemcsak szépen illeszkedik abba a teológiatörténeti vonulatba, amely – *J. Le Goff* széles körben elfogadott tézise alapján – a 12. századra vált kiforrott tanítássá, és amelynek íve 2007-ben a *Spe salvi* kezdetű enciklikába fut, de a hippói püspök rendszere egy helyi csúcspontot, meghatározó dogmatörténeti állomást is képvisel, így máig számos teológus hivatkozik rá a tisztítótűzzel összefüggésben. Ugyanakkor a hippói püspök halál utáni tisztulásról alkotott tanítása a 20. század második felére a kutatók körében vesztett korábbi hivatkozási pozíciójából, amelyben az újkorig részesült, mivel műveiben megkérdőjeleztek korábban evidensnek tartott összefüggéseket és következtetéseket, és teológiailag megalapozatlannak tartották azt, hogy ő a purgatóriumról tanított volna. Ebben a kritikus, de a fejlődést nagyban előrevivő folyamatban mindenekelőtt *J. Ntedikánál*¹ és *J. Le Goffnak*² meghatározó szerepe volt.

Ezzel összhangban szeretnénk Szent Ágoston valós értékeléséhez közelebb kerülni, így a dolgozatunk céljából azt tűztük ki, hogy a később rendszerbe foglalt halál utáni tisztulás tanának lényegi elemeit kimutassuk Szent Ágoston *De civitate Dei* című művének 21. könyvében, ezek belső összefüggéseit megvizsgáljuk, és így a hippói püspök gondolkodásmódját lehetőségeinkhez képest rekonstruáljuk az ő *eszkatológiai* és *kegyelemtani* felfogásának horizontjában.

A Krisztus előtti ókori filozófiai és az ószövetségen kívüli vallási elképzelésekben oksági viszonyt nem is feltétlenül keresünk, de párhuzamokat találunk, így ezekben a bizonyos eszmerendszerekben valamifajta tisztulás és büntető igazságosság megfogalmazódik nemcsak ebben az életben, de a túlvilágon is.

Ezt követően megvizsgáltuk, hogy Ágoston hogyan olvassa a Szentírást, majd tanulmányoztuk a témánk szempontjából lényeges 2Mak 12,40-46-ot, és az Újszövetségben – a hippói püspök szempontjából – legfontosabb perikópát, az 1Kor 3,10-15-öt, amelyről a mai kutatóknak megoszlik a véleménye, hogy ez a túlvilági tisztulásra vonatkozik-e. Emellett általános bibliai szemléletként azt hangsúlyoztuk, hogy az Isten színe előtt teljes tisztaság szükséges, és ebben lényeges és a személyes közreműködés, továbbá az a tendencia fedezhető fel, hogy az ítélet és a megtisztulás egyre szorosabb egységet alkotnak.

¹ A szerző témában kiadott fő műve: NTEDIKA, Joseph, *L'évolution de la doctrine du Purgatoire chez saint Augustin*, Paris, Études Augustiniennes, 1966.

² Le Goff meghatározó könyve: LE GOFF, Jacques, *La naissance du Purgatoire*, Paris, Éditions Gallimard, 1981 (olaszul: LE GOFF, Jacques, *La nascita del Purgatorio*, Torino, Giulio Einaudi editore, 1982 (2010); angolul: LE GOFF, Jacques, *The Birth of Purgatory*, Chicago, University of Chicago Press, 2014).

Ágoston további teológiai előzményeit vizsgálva azt láthatjuk, hogy *Keleten* az elhunytakért végzett imádság a 4. századra egyre általánosabb meggyőződéssé vált.³ A megholtakért való közbenjárás alapját a keleti atyák *Aranyszájú Szent János*hoz hasonlóan a szentek közösségében fedezték fel, amely a halálon is átível. Így egyfelől a szentek imádkoznak az élőkért, másrészt az élők a halottakért végzett közbenjárással, eucharisztikus áldozattal, böjttel, alamizsnával segíthetik a Hadészben tartózkodó lelkeket, akik elővételezett örömét fokozhatják, vagy a pokol felé tartók szenvedéseit enyhíthetik.⁴ Azonban *Órigenészt* követően a „*megtisztító szenvedések*” szóösszetétel kapcsán az *apokatasztaszisz* tévtanítására asszociáltak. Míg *Nyugaton* a 4. században a latin atyák körében már elterjedt az a nézet,⁵ hogy egyfajta tisztulás vagy büntetés előzi meg az üdvösséget, ami kikerülhetetlen a nem vértanúk számára, és ezt a *tűzben való tisztulást* általában összekapcsolták az 1 Kor 3,11-15-tel. *Szent Ágoston* elképzelését a halál utáni, a köztes időben lévő tisztító tűzről *Nagy Szent Gergely* terjesztette el, majd ez torkollott a Firenzei Zsinatba.⁶ *Nyugaton* tehát az a hit vált meggyőződéssé, hogy a halál után azonnal megtörténik, és kezdetét veszi az egyéni ítélet, és ebben lehet szerepe a tisztulásnak, míg *Keleten* az ember sorsa a végítélet után válik világossá és válik valósággá, így a tisztulás is az utolsó ítéletkor történik. Ezek mellett lényeges pont a *vezeklés* kialakulása, annak felismerése, hogy a megbocsájtás a bűnt törli el, a bűn következménye, a rossz, a hajlamok, Isten különleges kegyelme nélkül megmarad. Ez a büntetés lerövidülhetett, és a vezeklést a halál után is befejezhatték. *Szent Cyprianus* ennek a kérdésnek egy korai, de kiemelt tanúja.⁷

Ágoston eszkatológiai alapvetéséről azt állapíthatjuk meg, hogy egyfelől igen pesszimista, úgy véli, többen fognak elkárhozni, mint üdvözülni, sőt egyenesen kárhozott tömegekről beszél (*massa damnata*). Másrészt saját kegyelmi tapasztalatait is felhasználva olyan képet vázol a kiválasztottakról, mint akik esetében a remény a meghatározó, mint akik várják az eljövendő beteljesedését.⁸ A hippói püspök a testi feltámadás és a végső ítélet előtt

³ SOLANO, Giovanni Ludovico, *Una rilettura della dottrina sul purgatorio* in: *Sacra Doctrina* 50 (2005/6), 7-29; 16.

⁴ PUSKÁS Attila, *XVI. Benedek pápa tanítása a halál utáni tisztulásról a „Spe salvi” enciklikában* in: *Teológia* 42 (2008), 185-214, 188-191.

⁵ ENO, Robert B., SS., *The Fathers and the Cleansing Fire* in: *Irish Theological Quarterly* (53) 1987, 184-202, 194.

⁶ CONGAR, Yves *Le Purgatoire, Le mystère de la mort et sa célébration* in: *Lex orandi* 12, Paris, 1956, 199-308. (NTEDIKA 45 idézi.)

⁷ MÜLLER, Gerhard Ludwig, *Katolikus dogmatika*, Budapest, Kairosz, 2007, 530; PUSKÁS 189-191.

⁸ SCANLON, Michael J., O.S.A., *Escatologia* in: FITZGERALD, Allan [ed.], *Agostino (Dizionario Enciclopedico)*, Roma, Città Nuova Editrice, 2007, 661-662.

már valamiféle közbülső időről ír, amelyben a lélek még test nélkül van jelen.⁹ Az üdvösség felé tartó bizonyos lelkek esetében ír Ágoston arról a halál után végbemenő valóságról és folyamatról, amelyet a korábbi atyák is körvonalaztak, és amelyet a hippói püspök többek között a *büntetés*, az *engesztelés*, a *tisztulás* és a *tűz* képéhez köt.

A halál utáni tisztulás ágostoni interpretációjának kutatástörténete után az egyházatya bemutatja, hogy milyen elemek találhatóak meg a *De civitate Dei* előtti műveiben. Korai munkái közül a *Confessiones*-t¹⁰ és a *Zsoltárkommentárokat*¹¹ emelhetjük ki, az elsőben a *halottakért való közbenjárás* tanúi lehetünk, míg a *Zsoltárok* magyarázataiban a *javító és megtisztító tűzre* hivatkozik több ízben a hippói püspök. Művei szempontjából vízválasztó a 413-as év, ettől kezdve egyre határozottabban az ún. irgalmasok ellen folytat polémiát.¹² és ennek hatására módosul Ágoston teológiája, kevésbé lesz megengedő a (tűz általi) üdvösség feltételeit illetően. A *De fide et operibus* és az *Enchiridion* művei kiemelendők ebből a korszakból, sok szempontból hasonló gondolkodásmódot közvetítenek, mint a *De civitate Dei 21. könyve*, bár az előbbieket kevésbé részletgazdagok.

A *De civitate Dei* Ágoston legkiforrottabb munkája a témánk szempontjából, és ennek a 21. könyvében tárgyal az örök kárhozatról ír Ebben hangsúlyozottan azokkal az ún. irgalmasokkal veszi fel a szellemi harcot, akik azt állítják, hogy azok is üdvösségre juthatnak a túlvilági tisztulást követően, akik meg vannak keresztelve, de eretnekké lettek; akik kitartottak az igaz hitben, de nem éltek krisztusi életet; akik jótékonykodnak, miközben bűnös életet élnek, vagy az egyházban újjászülettek, de szakadárokká lettek stb. Így a *De civitate Dei 21.* célja, hogy az ún. irgalmasokkal szemben kifejtse a katolikus tanítást, és ezen csoportok felvetéseire válaszolva tagadja, hogy azok, akik nem Krisztus alapjára építették életüket, ők „mintegy tűz által” üdvözülhetnek. A hippói püspök ezekkel összefüggésben tér ki a tűz általi megtisztulásra, a túlvilági ideigtartó büntetésekre, és a szentek közbenjárására, mint a később kialakult tisztító-tűz alapvető elemeire.

Így foglalkoztunk a tűz általi tisztulás kérdésével az 1Kor 3,10-15-tel összefüggésben, amelyet korábban Ágoston – Ntedika véleménye szerint – az ítélet tüzéhez kapcsolt, de a *De civitate Dei 21, 26, 4*-ben a halál és a feltámadás közötti időszakra (köztes időre) helyezett. Ebben a szakaszban világosan elválik az ítélet tüze és a megtisztító tűz. Azok a lelkek tisztulnak,

⁹ A hippói püspök már nem a *corpus animale* (lelki test), hanem a *corpus spirituale* (szellemi test) (vö. *De civitate Dei 20, 16*) kifejezést használja. (CHISANGA, Jude Mulenga, *Eschatology and the Spiritual Life in St. Augustine's "City of God"* [diss.] Pontificia Università Gregoriana, Roma, 2006, 13-14.)

¹⁰ *Confessiones 9, 11-13.*

¹¹ *Enarrationes in Psalmos 6, 3; 37, 3; 103, 4; 80, 20; 29,2; 36,1.*

¹² Az „irgalmasok” az origenista eretnekséghez közel álló csoportok, akik bizonyos bűnösöket vagy eretnekeket a tűz általi megtisztulást követően az üdvösségben láttak.

akik Krisztusra építettek, de bizonyos kisebb vétkektől nem mentesek, de ők ezt követően már csak üdvösségre juthatnak, így ez egy szűkebb rétegre vonatkozik. A fájdalom jellege és mértéke hasonló ahhoz a bűnhöz, amelytől a léleknek tisztulnia kell. E szakaszban szerepel egy bizonytalansági tényező, amely miatt ezen szakaszt hipotézisként kell kezelnünk.¹³ Ugyanakkor megvizsgáltuk ennek mibenlétét, és a bizonytalanság meglátásunk szerint nem a tűz létére utal.

A hippói püspök több helyen tárgyal az ideigtartó büntetésről/vezeclésről, amely közül a legfontosabb helyeink a *De civitate Dei* 21, 24 és a 21, 27. Ebből a szempontból három kategóriába osztja Ágoston az elhunytakat: az igazak és az istentelenek mellett a *se nem annyira jók* [hogy az élők könnyörgése nélkül üdvösségre juthatnának] és *se nem annyira rosszak* [hogy a szentek imáira ne üdvözülhetnének] csoportját különbözteti meg. Ezen lelkek ideiglenes büntetésben szenvednek a haláluk után, amely még kétirányú lehet: üdvözülhetnek vagy elkárhozhatnak. Egyesek közülük az egyház vagy az igazak könnyörgésére üdvösségre juthatnak, mások, akik szintén ebbe a csoportba tartoznak, elkárhoznak, de az imádság hatására enyhébb ítéletben részesülhetnek. Végül egyeseket közülük az Úr irgalomból kiszabadít a halottak feltámadása és a végítélet között, és így elkerülik a kárhozatot.

Meg kell még említenünk a *De civitate Dei* 21, 13-at, amelyben a hippói püspök a tisztulást és büntetést szorosabbra vonja. Ágoston a „platonistákkal” szemben hangsúlyozza, hogy a *megtisztító büntetések, szenvedések (poenae purgatoriae)* mellett léteznek *ideigtartó büntetések (poenae temporariae)* is a halál után, e kettő pedig ebben a fejezetben összefonódik, továbbá átfedésbe kerülhet az engesztelő büntetéssel (*expiatoriae poenae*). A két alapelem összekapcsolását nehezíti, hogy míg a tisztító szenvedéseket Ágoston Ntedika olvasatában¹⁴ az utolsó ítélet tűzéhez köti, az ideigtartó vezeclést a köztes időre helyezi.

Néhány további szempontot meg kellett vizsgálnunk dolgozatunkban végső következtetéseinkhez, amelyek közül a legfontosabb részeredmények a következők: Ágoston a tisztulásról, továbbá a büntetésről/vezeclésről is úgy gondolkodik, mint amelyek már ebben az életben megkezdődnek, és a túlvilágon folytatódnak. A vezeclés teológiájában kulcs a büntetés és a bűnök szétválasztása, amelynek alapjai Ágostonnál érzékelhetőek. Ahhoz, hogy a tisztulás és a vezeclés mibenlétét jobban megvizsgálhassuk, látnunk kell, hogy a kisebb bűnök és a nagyobbak hol válnak szét, ebben korlátozott eredményre jutottunk.

Végül, ami véleményünk szerint a legfontosabb kérdés, hogy a halál utáni tisztulás és vezeclés, illetve az igazak közbenjárása mennyire illeszthető össze. A tisztulás és büntetés

¹³ *De civitate Dei* 21, 26, 4. Vö. *De fide et operibus* 16, 29, *Enchiridion* 69 és *De octo Dulcitii quaestionibus* 1, 33.

¹⁴ NTEDIKA 36-38.

elemének összekapcsolását a korábban említett tényezőkön kívül több másik is nehezíti, így az, hogy míg a tisztulásnál már csak a paradicsomba juthat a hívő, addig az ideglenes büntetés esetében még kétséges, hogy a lélek majd üdvösségre vagy a kárhozatra kerül-e. Továbbá ez utóbbi csoport kimenetele függ a közbenjárástól is. Emellett nem teljesen tudjuk megfeleltetni egymásnak a tisztulás és a vezeklés kegyelemtani-morális hátterét, ami a kisebb és a nagyobb bűnök szétválasztását illeti.

Mégis számos kapcsolódási pontot találtunk e két elem között.¹⁵ Így a *De civitate Dei* 21, 16 és továbbá a korábban említett *De civitate Dei* 21, 13 alapján látunk átjárást a két hagyomány között. Összekapcsoltuk az *Enchiridion* 69-70 alapján a Mt 12,32 kontextusát, a *De civitate Dei* 21, 24, 2-öt és az 1Kor 3,10-15-höz kapcsolódó hátteret, a *De civitate Dei* 21, 26, 4-et, amellyel egybeesik a túlvilági vezeklés és tisztulás. A tűz mibenlétének vizsgálatakor is átfedésbe kerül egymással a büntetés, a vezeklés, az engesztelés és a tisztulás, ami még ha nem is döntő a kérdésben, de a két elem kapcsolatáról tanúskodik. Emellett számos párhuzamot találtunk a két hagyomány között, amelyek rávilágíthatnak ezek egységére. Amennyiben pedig sikerül összekötnünk a tisztulást és a vezeklést, annyiban a halált követő tisztulás és az elhunytakért végzett közbenjárás is összefüggésbe kerülnek egymással a megholtak lelkeinek vezeklése és az értük végzett imádság direkt viszonya miatt.¹⁶

Eredményeink közül tehát éppen azt tartjuk a legfontosabbnak, hogy számos érvet sorakoztattunk fel arra vonatkozólag, hogy hogyan közelíthető egymáshoz a tisztulás és vezeklés, és ezáltal az elhunytakért végzett közbenjárás tanítása. Így annak kegyelemtani háttere, továbbá annak eszkatológiai következménye kapcsán, vagy egyszerűen az összefüggések ismertetésénél, többek között e témáról szóló alfejezetben mutattunk rá egybeesésekre, érintkezésekre, analógiákra, párhuzamokra. Végül a vizsgált elemekből és összefüggésekből Ágoston modelljére nyújtottunk egy rekonstrukciós lehetőséget.

Emellett a halál utáni tisztulásnak több olyan szempontját tárgyaltunk, amely megközelítésében vagy témájában újszerű ebben a dolgozatban, ezek főként abban a fejezetben található, amelyben *az ágostoni szempontokat részleteztük*, vagy amelyben *szisztematikusan összegeztük* eredményeinket. Így olyan kombinációban is próbáltuk feldolgozni a címben foglaltakat, ahogyan eddigi tanulmányozásunk szerint még nem történt meg, például az idő és a tér szempontjai alapján vizsgáltuk a túlvilági tisztulást, még ha ezzel nem is mindig tudtunk újabb eredményeket felmutatni, de legkisebb hozadékként elvarrtuk a szálakat, vagy

¹⁵ Vö. KOTILA, Heikki, *Memoria mortuorum, Commemoration of the Departed in Augustine* [diss. dott.], Roma, Institutum Patristicum Augustinianum, 1992, 124-125.

¹⁶ Vö. *De civitate Dei* 21, 24, 1-2 és *De civitate Dei* 21, 27, 5-6.

végigvittünk egy lehetséges gondolatsort. Továbbá a bűn és büntetés szétválasztásának vizsgálatával próbáltuk megtámasztani Ágoston halál utáni elképzelésének vezeklési dimenzióját. Foglalkoztunk továbbá a hipotézis elemzésével, és ezzel próbáltuk közelebb jutni ahhoz, hogy Ágoston pontosan mivel kapcsolatban fogalmazta meg bizonytalanságát, ami pedig több más probléma megoldásának egyik kulcsa is. Ezen túl több kisebb jelentőségű kérdést felvettünk, és igyekeztünk ezekre a hippói püspök tanítása alapján megalapozott választ adni, így például arra vonatkozólag, hogy hogyan tisztulnak meg azok, akik megérik az idők „végét”, és így nem halnak meg, de szükségük volna arra, hogy kisebb bűneiktől megszabaduljanak.

Meglátásunk szerint Ágoston elképzelése korszakalkotó: az örökölt elemek mellett új szempontokat hoz be, és minden lényeges alapelem nemcsak jelen volt teológiájában, de a hippói püspök ezek között összefüggéseket lát, alapszinten ezeket össze is kapcsolta, kegyelemtani és morális háttérbe ágyazta, és elindította a kifejezett rendszerbe állás útján. Ugyanakkor a fentiek mellett hiányként megállapíthatjuk, hogy a hippói püspök a halál utáni tisztulás esetén nem hangsúlyozta eléggé a reményt.¹⁷ Továbbá, noha a hippói püspök a túlvilági tisztulást és vezeklést kifejezetten nem kötötte össze, mégis az ágostoni tanítás legnagyobb hozadéka meglátásunk szerint az, hogy e két témakör számos érintkezési ponttal rendelkezik, ezért a tisztulás és vezeklés valamiképpen összetartozik, még ha fel is merülnek ezzel kapcsolatban bizonyos illesztési problémák.

¹⁷ Vö. *De civitate Dei* 21, 12.